

La Casa d'Exercicis Espirituals

«La Puríssima d'Alaquàs»

Contextualització històrico-arquitectònica d'un edifici adaptat com a presó de dones durant la Guerra Civil Espanyola.

MEMÒRIA HISTÒRICA

Al llarg del recorregut de la carretera de València a Torrent, es va establir el tramvia a l'abril de 1895¹. Açò va afavorir que entre finals del segle XIX i les primeres dècades del XX, es construïren als costats de la mateixa, a més de xalets per part de les famílies adinerades de la capital, la Casa d'Exercicis Espirituals «La Puríssima», de la Companyia de Jesús, en 1906². Aquesta es va ubicar als afores d'Alaquàs, en la partida del «Bobalar», al costat del camí dels Mollons i junt al camí Vell de Torrent. (Imatge 1).

La visita, a l'abril de 1914, del nunci del Papa a Espanya, Francesco Ragonesi, a la "Casa"³ inicia una sèrie d'importants esdeveniments succeïts a l'edifici, que sense dubte el doten d'una elevada rellevància històrica, que se suma al

¹ *Las Provincias*, 26 de abril de 1895, p. 2. Citat en: Aguilar Civera, I. (2004). *Valencia Tranvía 1874-2004*. F.G.V. València, p. 62.

² Registre de la Propietat d'Aldaia. Finca 983 d'Alaquàs, tom 286, llibre 9, Fol. 54rº-56rº; "Los señores que han practicado ejercicios espirituales en la nueva casa que, bajo la advocación de la Purísima, la Compañía de Jesús ha fundado en Alacuás...". Extret de: *La Lectura Dominical: Revista semanal ilustrada*. Órgano del Apostolado de la Prensa, Madrid, 20 de enero de 1906, p. 43.

³ "El Nuncio de Su Santidad en Valencia. (Por telégrafo). Valencia 16.- El Nuncio ha almorzado en el pueblo de Alacuás, invitado por los Padres Jesuitas de la Casa de la Purísima...". Extret de: *El Siglo Futuro: Diario católico*, Madrid, 17 de abril de 1914.

Imatge 1. La Puríssima a les primeres dècades del segle XX. (Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu)

seu destacable valor arquitectònic. Gran part del que relatem a aquest context històric, s'extrau de la investigació inèdita a la qual va participar també Lola Alfonso Nogueroń entre els anys 2009 i 2010 i de la que es van publicar diversos articles.⁴

A continuació, segons la declaració conservada a l'Arxiu Històric Nacional⁵, del superior dels pares Jesuïtes de «La Puríssima», Ramón Mas Alcañiz, l'Ordre va ser exclausturada de l'edifici a causa de l'aprovació de la Constitució

⁴ Existeixen diferents articles publicats relacionats amb aquest edifici i la seua història, a *Quaderns d'investigació d'Alaquàs* en els que és l'autora o ha participat Lola Alfonso Nogueroń: Nogueroń Alfonso, L. (2009). Preses Polítiques a Alaquàs durant el govern de la República. Narració basada en les novel·les de Rosario Queipo de Llano i d'Esteban Salazar Chapela. *Quaderns d'investigació d'Alaquàs*. Alaquàs, QiA, p. 149-171; Nogueroń Alfonso, L. i Roselló Jaunzarás, T. (2010). Entrevista a Mayesa Lucia Mingarro: Memòries del Campament de presoneres d'Alaquàs (1937-1938). *Quaderns d'investigació d'Alaquàs*, 2010. Alaquàs, p. 279-292; Roselló Jaunzarás, T., Nogueroń Alfonso, L. i Del Ramo Juste, J. (2010). «Memòries del Campament de presoneres d'Alaquàs, 1937-1938». [Audiovisual]. Alaquàs. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hHGnHCwQIs>.

⁵ Declaración del testigo D. Ramón Mas Alcañiz. «En Valencia 14 de julio de 1941: Con motivo de la Ley de Exclaustración del año mil novecientos treinta y uno fueron arrojados de ella los Padres Jesuitas y se incautaron del edificio las Autoridades rojas que situaron allí una colonia infantil... La casa fue destinada también durante más o menos tiempo a Cárcel de Mujeres y después a albergue de militares rojos i algún tiempo estuvo en ella Miaja».

Extret de: A.H.N. *FC-Causa_General*, 1384, Exp. 9, Fol. 30.

Espanyola de la Segona República en desembre de 1931⁶ i al Decret de gener de 1932⁷. Aquestes normes promulgaren la dissolució de la Companyia de Jesús i la confiscació de tots els seus béns, fet pel qual les autoritats preveren que s'ubicara a la construcció una colònia escolar⁸ que segons estima l'investigador Salvador Císcar, mai va arribar a funcionar.⁹

Un dels fets més rellevants per a la història d'aquest edifici, que serà analitzat de forma més detallada al punt III d'aquest mateix article, és sense dubte el que implicà la seua utilització durant la Guerra Civil, entre el 7 de juliol de 1937 i el 3 de juliol de 1938¹⁰ com a campament de presoners, en gran part, familiars de càrrecs de primera línia del bàndol revoltat. Per aquesta raó, el conjunt ha estat conegut amb la denominació de presó de les «Damas de España»¹¹. Entre les recluses es trobaven, per citar alguns dels casos més

⁶ A l'article 25 de la Constitució de la Segona República, s'estableix una nova regulació de les ordres religioses que afectaren a la Companyia de Jesús amb fragments com el següent: «Quedan disueltas aquellas Ordenes religiosas que estatutariamente impongan, además de los tres votos canónicos, otro especial de obediencia a autoridad distinta de la legítima del Estado. Sus bienes serán nacionalizados y afectados a fines benéficos y docentes». Extret de: *Gaceta de Madrid*, 10 de Diciembre de 1931, p. 1580.

⁷ Aquest decret declarava dissolta al territori de l'Estat la Companyia de Jesús i confiscava els seus bens: «Artículo 1º. Queda disuelta en el territorio español la Compañía de Jesús...»; Artículo 5º. Los bienes de la Compañía pasan a ser propiedad del Estado, el cual los destinará a fines benéficos y docentes...». Extret de: *Gaceta de Madrid*, 24 de Enero de 1932, p. 610.

⁸ Enrique Ramos Ramos, ministre d'Hisenda durant la Segona República, va decretar el 16 de juny de 1936: «De conformidad con la Junta administradora de los bienes incautados a la Compañía de Jesús, de acuerdo con el Consejo de Ministros y a propuesta del de Hacienda, Vengo a decretar: Artículo 1º. Se cede al excelentísimo Ayuntamiento de Valencia, para instalación de una colonia escolar permanente, y mientras lo dedique a estos fines, el edificio situado en el término municipal de Alacuás, partido judicial de Torrente, en el paraje denominado Sequieta, y los terrenos anejos, incautados a la disuelta Compañía de Jesús...». Extret de: *Gaceta de Madrid*, 16 de Junio de 1936, p. 2385; «Habiéndose efectuado la formal cesión por el Consejo Municipal de Valencia, del edificio destinado a Campamento de Prisioneros por este Centro Directivo...». Extret de: C.D.M.H. «Expediente con la correspondencia mantenida con el Campamento de Prisioneros de Alacuás (Valencia)» PS-BARCELONA,122,1,2. Data: 04/06/1937.

⁹ Malgrat que s'arribà a aprovar el decret de 16 de juny de 1936 per a destinar el conjunt a colònia escolar, Císcar comenta que «En realitat la casa mai va ser utilitzada ni com a colònia escolar, ni tampoc hospital de xiquets, ja que a finals de 1936 començaria a ser utilitzada com a campament de presoners». Per a sostenir aquesta afirmació Císcar cita amb una nota al peu que diu: «En el Centre Documental de la Memòria Històrica hi ha els plans de les obres realitzades en el "Campament de Presoners d'Alaquàs", datats en 1936. Signatures, PS-MADRID,1293-10 i PS-MADRID,1293,9. Encara que la documentació de la presó existent en el "Archivo General de la Región de Murcia", estableix la seua activitat entre juliol de 1937 i 1938 i el nomenament del seu director el 15 de maig de 1937».

Císcar Juan, S. (2013). «1931-1939, Torrent, història d'una guerra». *Libret de la Falla Ramon i Cajal*. Torrent, 2013, p. 155.

¹⁰ Aquestes dates s'han obtingut de l'estudi de la documentació existent sobre el "Campamento de prisioneros de Alacuás" conservat en Archivo General de la Región de Murcia. *Prisioneros,1627/1 Cuentas de Alimentación*.

¹¹ Com a exemple, va ser denominat amb aquest nom al titular de l'article de Sena López, L. (2009). «La cárcel de las "Damas de España"». *Levante-EMV: El Mercantil Valenciano*, Domingo, 27 de septiembre, p. 21.

destacats, la neboda de Franco, Pilar Jaraiz¹², Rosario Queipo de Llano¹³, germana del general Queipo de Llano; Carmen Primo de Rivera¹⁴, María Primo de Rivera i Margot Larios, germana, tia i cunyada respectivament, de José Antonio Primo de Rivera o Pilar Millán Astray¹⁵, germana de l'aleshores general fundador de la Legió José Millán Astray.

Va ser als últims mesos en que encara va funcionar la presó quan la construcció -continuant amb el discurs de l'investigador Salvador Ciscar i una vegada s'havia decidit traslladar a les presoneres a la Casa de Reforma de Cehegín (Murcia) i a la Prisión Provincial de mujeres de Valencia a juliol de 1938¹⁶ - va passar a albergar el Estado Mayor del Grupo del Ejército de la Región Central de La República, la coneguda com "Posición Pekín"¹⁷. «La Puríssima», encapçalava així, un complex del que també formaven part les tres viles veïnes ja al terme de Torrent: *Vila Elvira* de l'aristòcrata i polític valencià Francisco Trénor, primer Comte de Trénor; *l'Hort de Santonja*, de Rafael Santonja, aquests dos últims edificis construïts en un estil regionalista inspirat en l'arquitectura de les vil·les

¹² «...De la cárcel de mujeres de Valencia nos habían trasladado a Alacuás, muy cerca de aquella ciudad, a una casa de Ejercicios de los padres jesuitas».

Extret de: Jaraiz Franco, P. (1981). *Historia de una disidencia*. Barcelona, Editorial Planeta, p. 117, 126-130

¹³ «El 6 de Junio, nos dieron la noticia de que íbamos a ser trasladadas al "Campamento de prisioneros de Alacuás"».

Extret de: Queipo de Llano, R. (1939). *De la cheka de Atadell a la prisión de Alacuás*. Valladolid, Librería Santaren, p. 132.

¹⁴ «Vinieron presas Carmen Primo de Rivera y su tía María, hermana del Marqués de Estella, las Larios de Málaga... Una de ellas, Margot, era esposa de Miguel Primo de Rivera, el hermano de José Antonio». Extret de Jaraiz Franco, P. (1981). *Historia de una disidencia...* p. 117, 129-128; Noguerón Alfonso, L. i Roselló Jaunzarás, T. (2010)« Entrevista a Mayesa Lucia Mingarro: Memòries del Campament de presoneres d'Alaquàs (1937-1938)». *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 2010. Alaquàs, p. 285.

«Alacuás es el antiguo colegio de los jesuitas en el pueblo de Alacuás, muy cerca de aquí. Desde que comenzó la guerra lo han convertido en prisión para señoras distinguidas... También están allí una hermana del general Queipo, otra del general Millán Astray, una sobrina del general Franco, dos hermanas de Primo de Rivera... [a Margot Larios se le puede considerar hermana política]».

Extret de: Salazar Chapelá, E. (2001) *En aquella Valencia*. Sevilla, Editorial Renacimiento, p. 184 i 206.

¹⁵ «¡1937! ¡1938! Alacuás (Valencia). Campamento de Prisioneras de Guerra».

Extret de: Millán Astray, P. (1939). *Cautivas: 32 meses en las prisiones rojas*. Madrid, Editorial Saturnino Calleja, S.A., p. 53.

¹⁶ Archivo General de la Región De Murcia. *Prisiones, 1627/1 Cuentas de Alimentación*.

¹⁷ Quan es produeix el trasllat del campament de presoneres, ja està instal·lat l'Estat Major del Grup de l'Exèrcit Centre, "Posición Pekín", en la «Casa de la Puríssima». Extret de: Ciscar Juan, S. «1931-1939. Torrent, història d'una guerra...» p. 161.

«Ese Estado Mayor estaba situado entonces en un cuartel a las afueras de la capital: en la carretera de Valencia a Torrente, cerca de Alacuás, en un caserón denominado estratégicamente como "Posición Pekín"».

Extret de: Méndiz, A. (2000). «Cada caminante siga su camino. Historia y significado de un lema poético en la vida del fundador del opus Dei». *Cuadernos del Centro de Documentación y Estudios Josemaría Escrivá de Balaguer*, IV. Pamplona, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, S.A., p. 39.

basques, i per últim la residència de Matías Romero, accionista del «Banco de España» i casat amb una filla de Cirilo Amorós¹⁸. Aquests fets documentats per Císcar confirmen el que, a través de la tradició oral, ha arribat fins als nostres dies al respecte i que va recollir Ramon Tarín en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs*, 1995.¹⁹

Després de la Guerra Civil, l'edifici va recuperar la seua funció original com a casa d'exercicis, de fet segons Juan Luis Corbín, en gener de 1941, San José María Escrivá de Balaguer, fundador de l'Opus Dei, va actuar allí, per a alguns sacerdots²⁰ de director espiritual en la «Semana del Consiliario». (Imatge 2).

Per últim, com recordava en *Quaderns d'Investigació d'Alaquàs* Vicent Soler i Marco l'any 2001, altre fet destacable a l'edifici, succeït mesos abans de l'inici de la transició democràtica, va ser la reunió clandestina que va tindre lloc a finals de la dictadura franquista, en juny de 1975²¹, preparatòria per a la creació d'una «plataforma unitària autòctona, que acabaria rebent el nom de Consell Democràtic del País Valencià». Aquesta tenia com a principal funció promoure «les accions unitàries en territori valencià per la llibertat i la democràcia» i «reclamar l'atenció dels antifranquistes espanyols en els drets a l'autogovern dels valencians»²². A aquesta reunió assistiren intel·lectuals de la talla d'Ernest Lluch, aleshores professor d'Econòmiques de la Universitat de València, o l'arquitecte Carles Dolç, cadascú en representació dels diversos partits, incloent-hi conservadors, que anaven a constituir aquesta plataforma,

¹⁸ Roselló Jaunzarás, T. «Arquitectura al Torrent del canvi de segle XIX al XX (1893-1935)». *Papers de l'Horta*, Núm. 31, primer semestre 2011. Torrent, Fundació Horta Sud. Torrent, p. 26-31.

¹⁹ «No obstant açò, no es pot parlar de total absència de perill; efectivament, Alaquàs no estigué exempta d'algun sobresalt viscut per la seua població, l'espòròdica presència dels avions sobrevolant per damunt de les cases, o la proximitat de l'Estat Major de la República encapçalat pel seu president Manuel Azaña, instal·lat d'incògnit al claustre del convent de la Puríssima, serien els principals factors de risc per a la gent del nostre poble».

Extret de: Tarín i López, R. (1995) «La Nostra memòria: Els refugis construïts a Alaquàs durant la Guerra». *Quaderns d'investigació d'Alaquàs*, 1995. Alaquàs, p. 170.

²⁰ «Otros viajes apostólicos por tierras valencianas. En la Casa de la Purísima. En el año 1941 y del 20 al 25 de enero, San Josemaría Escrivá actuó de director espiritual en la "Semana del Consiliario" para los sacerdotes que...».

Extret de: Corbín Ferrer, J. L. (2002) *La Valencia que coneció San Josemaría Escrivá: fundador del Opus Dei*, 2002. Valencia, Carena Editors, p. 87.

²¹ «A poqueta nit del dia de sant Joan de 1975, Alaquàs va ser l'escenari d'un dels fets més significatius del tardofranquisme valencià. La policia detenia 10 persones que estaven reunides a la casa d'exercicis espirituals de la Puríssima...». Extret de: Soler i Marco, V. (2001) «Els 10 d'Alaquàs». *Quaderns d'investigació d'Alaquàs*, 2001 Alaquàs, p. 93.

²² *Op. cit.* p. 94.

Imatge 2. Capella de La Puríssima, després de la Guerra Civil, a la que va predicar San Jose María Escrivà de Balaguer en 1941. (Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu)

en la qual s'anava a determinar quins havien de ser els pilars fonamentals sobre els quals s'havia de sustentar la futura autonomia valenciana. Però aquesta reunió va acabar amb la detenció dels assistents per la Brigada Político-Social franquista, pel que serien coneguts a partir d'aquell moment com «Els 10 d'Alaquàs», en un succés que es considera fonamental com catalitzador²³ del moviment per a crear el que hui es coneix com a Comunitat Valenciana.

MEMÒRIA ARQUITECTÒNICA

El disseny de l'edifici dels Jesuïtes a Alaquàs va ser realitzat pel destacat arquitecte valencià Manuel Peris Ferrando²⁴, nascut a València en 1872 i que estudià a l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona, obtenint el seu títol

²³ «La detenció d'Alaquàs va tindre l'efecte contrari al buscat pel règim; va incrementar els esforços per constituir àmplies plataformes polítiques per les llibertats però també per la recuperació de l'autogovern». *Op. cit.* p. 97.

²⁴ Simó, T. (1973) *La Arquitectura de la renovación urbana en Valencia*. Valencia. Albatros Ediciones, p. 235.

«Medalla de plata... D. Manuel Peris Ferrando, por su proyecto de casa para ejercicios "La Purísima", en Alacuás». Extret de: «Recompensas concedidas en la Exposición de Valencia». *La Construcción moderna: Revista quincenal ilustrada*. Madrid, 15 de noviembre de 1910, p. 428.

d'arquitecte al 1898. Aquest és considerat pel catedràtic en Història de l'Art Daniel Benito Goerlich, deixeble i receptor de les influències del mestre del modernisme català Lluís Domènech i Montaner. Peris Ferrando projectà construccions modernistes molt interessants a València ciutat, caracteritzades per la seua decoració naturalista, com la Casa Ortega (1904-1906) a la Gran Via Marqués del Túria, 9; o la Casa de Punt de Ganxo (1905-1906)²⁵ a la plaça de l'Almoïna, 4. Però també és autor de nombrosos edificis religiosos, «fundamentalmente colegios y conventos»²⁶ i va ser arquitecte diocesà des de 1927²⁷. De fet, també va projectar, a la comarca de l'Horta, altres edificis d'aquesta tipologia, com el convent de Carmelites Descalces de Manises (1926-1927)²⁸, en col·laboració amb el seu fill, Manuel Peris Vallbona, edifici hui reconvertit en Casa de la Cultura i Joventut, o el Colegio del Santísimo

Imatge 3. Retrat de l'arquitecte Manuel Peris Ferrando.
(María Carmen Navarro)

²⁵ Benito Goerlich, D. (1992) *La arquitectura del eclecticismo en Valencia. Vertientes de la Arquitectura Valenciana entre 1875 y 1925*. València. p. 379-380.

²⁶ "A partir de 1912 Peris se encargará de la realización de varios edificios religiosos, fundamentalmente, colegios y conventos". *Op. cit.* p. 380.

²⁷ Simó, T. (1973). *La Arquitectura de la renovación urbana en Valencia* "... p. 235.

²⁸ Masó Talens, Vicente. «El Convento de Carmelitas Descalzas de Manises». Manises, *Boletín de Información Municipal*, p. 3. Web: <http://www.manises.es/manisesPublic/dms/documentos/ayuntamiento/arxiu/salalectura/Convento.pdf>. Consultada el: 24/05/2011.

Cristo de la Fé d'Alcàsser (1912-1913)²⁹. L'arquitecte va morir al 1934 als 62 anys.³⁰ (Imatge 3).

Tornant a «La Puríssima», l'edificació principal, que és la que més destaca dins del conjunt, és de planta baixa, dues altures i cambra, està rematada superiorment per un terrat i en origen podia albergar unes 50 persones. (Imatge 4). Aquesta va quedar envoltada, excepte pel sud, d'un jardí, tancant el conjunt un mur de maçoneria i rajola. A més, primigèniament, disposava d'una parcel·la annexa per la part davantera que quedava dins del recinte, destinada a hort. (Imatge 5).

El conjunt va ser construït entre 1904 i 1906³¹ i el seu estil pertany a l'historicisme de caràcter medievalista de finals del segle XIX i principis del XX. L'edificació principal està formada per un cos transversal de curta llargària,

Imatge. 4. La Puríssima actualment. (Salvador Ciscar)

²⁹ Pàgina Web del «Colegio del Stmo. Cristo de la fé» d'Alcàsser: http://scfe.edu.gva.es/?page_id=330. Consultada el: 13/07/2015.

³⁰ *El Siglo Futuro*, Madrid, jueves 13 de diciembre de 1934, p. 2-3.

³¹ Registre de la Propietat d'Aldaia. Finca 983 d'Alaquàs, tom 286, llibre 9, fol. 54r^o-56r^o. Vegeu la nota 2.

Imatge 5. Jardí de La Puríssima en 2010. (Jesús del Ramo)

al que es disposa perpendicularment altre amb orientació nord-sud que queda al seu torn ortogonal a altre volum amb direcció est-oest, formant una "L".

Dins d'aquesta, destaca per la seua composició, la façana principal orientada a l'est, formada per tres parts. Primerament destaca la ubicada més al nord, de forma vertical, flanquejada als extrems per dos torrasses rematades superiorment per un "chapitel" que envolten un pany central reculat i envidrat que queda coronat per un arc de mig punt i que en la part inferior presenta una balconada corba sustentada al seu front per dues columnes que cobreix l'accés principal a l'edifici; a aquest li continua per l'esquerra una altra part de forma horitzontal, la més ampla, composta per un porxo amb sis arcades d'arcs rebaixats al seu front, que s'utilitzava com aparcament de vehicles i sobre el que es disposa una terrassa, quedant el mur de façana desplaçat cap a l'interior; i a continuació, tanca aquesta façana una última part vertical que en general repeteix el tipus de finestra que envolta l'edifici, excepte a la seua part superior que queda més singularitzada per diferents combinacions de finestres menudes, arquets decorant un remat de forma triangular al terç central.

Tant aquesta façana est com la resta, queden singularitzades pel seu acabat de maçoneria encarada amb sinuoses juntes de morter pròximes a l'organicisme

de l'Art Nouveau. La mateixa apareix combinada amb diverses disposicions d'aparells de rajola vista, al recercat de les seues nombroses finestres, a les baranes dels terrats, en algunes franges horitzontals i verticals i en els arcs, que recorden motius mudèjars o de la "Arquitectura de ladrillos del siglo XIX" (Imatges 6 i 7) tan practicada al Madrid de l'època i que, segons Adell Argilés, es troba dins del moviment europeu de les últimes dècades d'aquesta centúria³². Aquest acabat de la Casa d'Exercicis Espirituals «La Puríssima», que es repeteix a l'arquitectura religiosa de l'època, té com a referent les Escoles Teresianes (1888-1894) de l'arquitecte Antoni Gaudí i Cornet (1852-1926), atorgant-li un aspecte de fortificació que transmet sinceritat, senzillesa i economia constructiva. El mateix acabat va estar present a diferents edificis religiosos realitzats per Peris Ferrando a València com el desaparegut "Convento de San José" de religiosos caputxins (1912) al carrer Cirilo Amorós cantó Conde Salvatierra o el "Colegio de Salesianos de San Antonio Abad" al carrer Sagunt, 190 (1916)³³ (antic col·legi "Santo Domingo Sabio").

Imatge 6. Detall de la façana oest de La Puríssima en 2010. (Jesús del Ramo)

³² Adell Argilés, J. M^a. (1999) *Arquitectura de ladrillos del siglo XIX. Técnica y forma*. Madrid, 1986 Fundación Universidad-Empresa; «La arquitectura de ladrillo del Siglo XIX»: racionalidad y modernidad. *Tratado de rehabilitación: Tomo 1. Teoría e historia de la rehabilitación*. Madrid. Editorial Munilla-Lería, p. 261-269; Roselló Jaunzarás, T. «El legado neomudéjar en l'Horta (I)». *Levante-EMV: El Mercantil Valenciano*, sábado 6 de junio de 2014, p. 24.

³³ Benito Goerlich, D. (1992). *La arquitectura del eclecticismo en Valencia. Vertientes de la Arquitectura Valenciana entre 1875 y 1925...* p. 382.

Per altre costat, la construcció entre 1918 i 1919 del xalet o palauet Giner-Cortina de Torrent, enfront d'aquesta "Casa", està directament relacionada amb la mateixa, ja que Manuel Peris Ferrando era amic tant de la família promotora del "palauet", encapçalada pel matrimoni entre José Giner Viquer i María Cortina Pérez³⁴, com del germà d'aquesta, José Mª Manuel Cortina Pérez³⁵, arquitecte d'aquesta residència d'estiueig. De fet, els dos edificis comparteixen importants similituds en el seu sistema estructural: per una part en la utilització d'arcades interiors per a sustentar les seues cobertes, inspirat en el de la Mesquita de Còrdova, i per l'altra en els seus elements de maçoneria encarada.³⁶

Com s'analitza en el següent epígraf, durant la Guerra Civil, «La Puríssima» va patir obres d'adaptació per convertir-la en presó a partir de mitjans de l'any 1937. A més, baix de l'edificació principal d'aquest conjunt es va construir un refugi antiaeri³⁷ -el qual encara conserva hui en dia un dels seus accessos- (Imatge 8) i van ser continuades les obres entre maig i juliol de 1938, probablement per a adaptar les instal·lacions per a albergar el Estado Mayor del Grupo del Ejército de la Región Central.

³⁴ «L'arquitecte Manuel Peris Ferrando era amic íntim del matrimoni Giner-Cortina ja que va ser testimoni de la seua boda el 7 de setembre de 1907 a la Basílica de la Mare de Déu dels Desamparats de València. A més Peris Ferrando també va ser testimoni de la boda de l'arquitecte José Maria Manuel Cortina Pérez en octubre de 1917».

Extret de: Roselló Jaunzarás, T. *El Chalet Giner-Cortina de Torrent a través de la obra del arquitecto José Mª Manuel Cortina Pérez*. Trabajo Final del Máster Oficial en Conservación del Patrimonio Arquitectónico. ETSA. Universitat Politècnica de València. Valencia, junio 2013.

³⁵ «José M.ª Manuel Cortina Pérez (València, 1868-1950), considerat un dels arquitectes valencians més originals de finals del segle XIX i principis del XX, va practicar una forma pròpia de fer l'arquitectura eclecticista de l'època coneguda com a "medievalisme fantàstic". Va ser arquitecte municipal de la ciutat de València entre 1894 i 1900 i membre de nombre de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles, entre 1930 i 1950. Aquest destaca per ser l'arquitecte d'edificis singulars com la Casa dels Dracs (1901-1906), la Casa Cortina (1896), la Casa Peris (1897) o la Casa Oroval (1898) a València i el Xalet Cortina (1890-1892) a Paterna. Cortina també va practicar l'estil neoàrab en unes poques obres seues com el recordat Teatre Eslava (1908) a València, el Xalet Carbonell-Marzal (1910) a Burjassot, el projecte del Teatre Chapí de Villena (1915) i el Xalet Giner-Cortina de Torrent (1918-1919), el qual és l'últim exponent que es conserva "íntegre" de l'estil neoàrab de l'arquitecte, malgrat el lamentable estat de conservació en què es troba el monument. A més Cortina també és reconegut pel seu compromís amb la conservació, investigació i difusió del patrimoni arquitectònic valencià, que va exercir des de Lo Rat Penat i des del Centre de Cultura Valenciana, i com a membre de la Comissió Provincial de Monuments Històrico-artístics, com en el cas del Castell-palau d'Alaquàs entre 1918 i 1922».

Extret de: Roselló Jaunzarás, T. i Bordera i Bordera, T. F. (2014) «El campanar de Fontanars en l'obra de l'arquitecte Cortina». *Llibre de festes patronals de Fontanars*. Ajuntament de Fontanars dels Alforins. p. 75-79.

³⁶ Roselló Jaunzarás, T. (2013). *El Chalet Giner-Cortina de Torrent a través de la obra del arquitecto José Mª Manuel Cortina Pérez...*

³⁷ Olmos I. «Memorias enterradas de una guerra civil». *Levante-EMV: El Mercantil Valenciano*. Miércoles, 14 de agosto de 2002. Edició de l'Horta, p. 30-31; Ciscar Juan, S. (2013) «1931-1939». Torrent, història d'una guerra... Torrent. p. 154-170.

Imatge 7. Finestra de la façana principal de La Puríssima, en la que es barregen diferents aparells de rajola. (Jesús del Ramo, 2010)

L'antiga casa dels Jesuïtes a Alaquàs va patir, molt probablement als anys 70, una rehabilitació que li va restar autenticitat, sobretot interiorment, en la que a més es van substituir les fusteries de les finestres i les portes i s'instal·laren als buits de façana reixes i persianes. (Imatge 9).

A principis dels anys 90, el Pla General d'Ordenació Urbana (P.G.O.U.) de 1990 va protegir les façanes i elements exteriors de l'edifici³⁸, encara que també va atorgar-li al seu sòl un ús "Residencial extensiu"³⁹ el que va possibilitar, a la seua part davantera dedicada a hort i al seu entorn, la construcció de desenes d'adossats, que hui conformen el Barri de la Puríssima⁴⁰.

³⁸ «Anuncio del Ayuntamiento de Alaquàs, sobre la publicación de las normas urbanísticas del Plan General de Ordenación Urbana». *B.O.P. de València*. Nº 129 13-VI-1991, p. 29.

³⁹ Aquesta és l'única zona del terme d'Alaquàs que aquest planejament marca amb aquest tipus de qualificació. «Ayuntamiento de Alaquàs. Revisión y adaptación del Plan General de Ordenación Urbana. Ordenación 1990». [Plano nº 1]

⁴⁰ Aquest PGOU a la seua pàgina 69 arreplega la «Unidad de actuación nº 18» per la qual es desenvolupà la reparcelació d'aquest barri de nova creació. «Anuncio del Ayuntamiento de Alaquàs, sobre la publicación de las normas urbanísticas del Plan General de Ordenación Urbana». *B.O.P. de València*. Nº 129 13-VI-1991, p. 69. Cal tindre en compte que segons Paco Gil, tècnic jurídic d'urbanisme, el «Plan Comarcal Gran Valencia» de 1966 la qualificava com a "Zona residencial con tolerancia industrial".

Imatge 8. Interior del refugi antiaeri de la Guerra Civil de «La Purissima». (Salvador Ciscar)

Imatge 9. Corredor interior de La Puríssima. (Jesús del Ramo, 2010).

Aquesta afecció urbanística a l'entorn del monument li va fer perdre el seu caràcter aïllat del centre urbà i part de la seua tanca primigènica. A més, en aquest període es va realitzar una edificació impròpia de caravista modern, adossada per la part darrera al cos on es troba l'accés principal a l'edifici. Probablement també en aquest moment, es va substituir l'estructura de fusta de gran part de la seua coberta, per una nova de biguetes i revoltons de formigó.

En aquests moments, el nou P.G.O.U. d'Alaquàs aprovat el passat mes d'abril de 2015 de forma definitiva, protegeix com a Bé de Rellevància Local, amb nivell de protecció ambiental, la Casa d'Exercicis Espirituals «La Puríssima», preveient a més que en un futur, els seus interiors alberguen un ús dotacional educatiu-cultural⁴¹ com és el tercer institut del municipi i un centre social per al barri⁴². Esperem que aquest nivell de protecció i el projecte que s'execute per a fer possible l'ús previst per al mateix, siguen compatibles amb els seus

⁴¹ «Ajuntament d'Alaquàs. Plan General de Ordenación Urbana. Ordenación: Sep-2012. Usos pormenorizados. 1991. Plano nº. 0.5.4.»

⁴² Sena López, L. «El alcalde de Alaquàs planea adquirir el convento de la Purísima con una operación urbanística: El objetivo sería ubicar allí el tercer instituto y un centro social». *Levante-EMV: El Mercantil Valenciano*. Domingo, 22 de abril de 2007, p. 32.

valors culturals i no supose el total buidament de l'interior del monument i en conseqüència, la desaparició de les seues parts interiors originals que encara es conserven, com és el cas de part del seu singular sistema estructural.⁴³

ADAPTACIÓ DE L'ANTIGA CASA DELS JESUÏTES «LA PURÍSSIMA» COM A PRESÓ DE DONES

Com ja s'ha posat de manifest als dos darrers apartats d'aquest article, un dels episodis més rellevants que ha viscut l'edifici de «La Puríssima» d'Alaquàs va tindre lloc durant la Guerra Civil Espanyola i va suposar un canvi radical de la seua funcionalitat en ser destinat a albergar un campament o presó de dones, de afiliació franquista, des de juliol de 1937 a juliol de 1938. En aquest apartat, es tracta d'aportar llum a com va gestar-se aquest canvi, quines raons impulsaren el govern republicà assentat a València a prendre aquesta determinació, quines van ser les obres que es realitzaren per habilitar correctament tant l'edifici com l'espai que l'envoltava per cobrir les noves necessitats, qui o quines persones dirigiren aquestos treballs i quins testimonis ens poden ajudar a comprendre millor com va quedar finalment compost aquest conjunt.

A l'hora d'intentar elaborar un context previ de quin és l'estat de la qüestió al voltant d'allò, de quin és el tracte que van rebre els presoners i presoneres per part de les autoritats de la República durant la Guerra Civil, ens adonem que són nombrosos els estudis i les publicacions relacionades amb aquesta temàtica en referència al bàndol franquista⁴⁴ però molts menys els que

⁴³ Segons un informe de la Direcció Territorial d'Educació, Cultura i Esport respecte a la fitxa de «La Purísima» del Catàleg de Béns i Espais Protegits del nou P.G.O.U de 2015.: «Los proyectos de intervención en bienes inmuebles declarados de interés cultural contendrán un estudio acerca de los valores históricos, artísticos, arquitectónicos o arqueológicos del inmueble, el estado actual de éste y las deficiencias que presente, la intervención propuesta y los efectos de la misma sobre dichos valores. El estudio será redactado por un equipo de técnicos competentes en cada una de las materias afectadas e indicará, en todo caso, de forma expresa el cumplimiento de los criterios establecidos en el artículo 38. Todo ello en virtud de los artículos 35.4 y 50.6 de la Ley 4/98, de 11 de junio, del Patrimonio Cultural Valenciano». Extret de: «Anuncio de la Conselleria de Infraestructuras, Territorio y Medio Ambiente sobre aprobación definitiva del Plan General de Alaquàs». *B.O.P. de València*. N° 108 9-IV-2015, p. 51.

⁴⁴ Un bon exemple del que van ser les presons del bàndol nacional i els diferents aspectes que donaren lloc a la seua creació, gestió i desenvolupament és el text que recull els escrits generats al Congrés *Los campos de concentración y el mundo penitenciario en España durante la guerra civil y el franquismo* que va tindre lloc a Barcelona del 21 al 23 d'octubre de 2002. De la mateixa manera i com a exemples relacionats amb el territori valencià són interessants les següents publicacions Nash, M. (2013). *Represión, resistencia, memoria: las mujeres bajo la dictadura franquista*. Granada, Comares; Suarez, A. y Colectivo 36 (2012): *Libro blanco sobre las cárceles franquistas, 1939-1976*. Barcelona, Backlist; AA. VV. (2012): *La represión franquista*

atenen al dels republicans⁴⁵. Del que no hi ha dubte és que, ambdós casos, la creació de camps de treball, campaments de presoners i presoneres i la generalització de centres penitenciaris i de reclutament va ser una pràctica habitual i perfectament instaurada⁴⁶.

En aquest sentit, mereix una referència especial el fet que les dones van ser un dels col·lectius més castigats durant aquest enfrontament. Aquest fet, també ha estat objecte de no pocs estudis en relació a l'activitat franquista però no tant al cas contrari⁴⁷. A partir d'ara, la transformació de

en Levante: la represión sobre la Izquierda Republicana. Madrid, Eneida; Rodríguez Teijeiro, D. (2011). *Las cárceles de Franco: configuración, evolución y función del sistema penitenciario franquista (1939-1945)*. Madrid, Los libros de la Catarata; Gómez Bravo, G. (2009). *El exilio interior: cárcel y represión en la España franquista*. Madrid, Taurus-Santillana; AA. VV. (2003). *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil*. Barcelona, Crítica; Gabarda Cebellán, V. (1989). *La represión franquista en el País Valenciano 1938-1956*. Tesis doctoral, Valencia, Universidad de Valencia .

⁴⁵ El comportament de la reerguarda republicana ha estat tractat de manera puntual al territori de la Península a Ledesma J. L. (2003). *Los días de llamas de la revolución: violencia y política en la retaguardia republicana de Zaragoza durante la Guerra Civil*. Zaragoza, Institución Fernando el Católico; Badia, F. (2001). *Els camps de treball a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Barcelona, Publicación de l'Abadía de Montserrat; Quirosa-Cheyrouze Muñoz, R. (1997). *Represión en la retaguardia republicana: Almería, 1936-39*. Almería, Librería Universitaria.

Pel cas concret del llevant valencià cal llegir Gabarda Cebellán, V. (1996). *La represión en la retaguardia republicana: País Valenciano, 1936-1939*. València, Alfons el Magnànim. Una menció especial en aquest punt mereix el cas de les anomenades checas. Aquestes instal·lacions van sorgir en territoris republicans després del colp d'estat del 1936. Van ser espais utilitzats per detindre, jutjar i executar als sospitosos de simpatitzar amb el bàndol nacional i es solien conèixer pel nom del carrer on estaven. Per al cas concret del València vid. Alcalà C. (2006). *Checas de Valencia: el terror y la represión en la Comunidad Valenciana durante la Guerra Civil*. Barcelona, Styria; Agramunt Lacruz, F. (2005). *Arte y represión en la Guerra Civil Española: artistas en checas, cárceles y campos de concentración*, Valencia, Generalitat Valenciana.

⁴⁶ En un primer moment, van ser els Jutjats de Primera Instància els encarregats d'administrar justícia a la València Republicana si bé es cert que la major part dels titulars van ser substituïts per advocats del Front Popular. A partir d'agost de 1936 van començar a funcionar els Tribunals Populars que atienien tots els casos de rebel·lió militar, espionatge, sabotatge o sospita de afinitat amb el règim nacional. Posteriorment, es va crear el Tribunal d'Espionatge llevant competències als anteriors e imposant els seus criteris. No obstant, la major part de les sentències van ser emeses pels anomenats Jurats d'Urgència que van sancionar qualsevol dissidència a la República. Aquesta informació ha estat estreta de Pérez Verdú, F. (1993): *Cuando Valencia fue capital de España*. València, Conselleria de Cultura, p. 66-67.

⁴⁷ Fer una relació completa d'aquesta bibliografia resulta inabastable en aquest article però mereix la pena anotar algunes referències a tindre en compte al voltant d'aquest tema i que serveixen per a reflectir com el tractament que van aplicar els republicans a les dones està encara molt lluny de donar-se per estudiat. Com a exemples des d'un punt de vista franquista vid. Doña, J. (2012). *Desde la noche y la niebla: mujeres en las cárceles franquistas*. Madrid, Horas y Horas; González Duro, E. (2012). *Las rapadas: el franquismo contra la mujer*. Madrid, Siglo XXI; Cuevas, T. (2005). *Presas: mujeres en las cárceles franquistas*. Barcelona, Icaria; (2004). *Testimonios de mujeres en las cárceles franquistas*. Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses; Vinyes, R. (2002). *Irredentas: las presas políticas y sus hijos en las cárceles de Franco*, Madrid, Temas de hoy; AA. VV. (1989). *Las mujeres y la Guerra Civil Española: III jornadas de estudios monográficos*. Salamanca, Instituto de la mujer, 1989. En relació al tractament de les dones per part del govern republicà vid. Cuevas Gutiérrez, T. (2004). *Testimonios de mujeres en las cárceles franquistas*. Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses; Millán Astray y Terreros, P. (1940). *Cautivas, 32 meses en las prisiones rojas*. San Sebastián, Saturnino Calleja; Queipo de Llano, R. (1939). *De la cheka de Atadell a la prisión de Alaquás*, Valladolid, Librería Santaren.

l'antiga casa dels Jesuïtes a Alaquàs en un camp de presoneres del bàndol nacional o considerades contràries a la República i com van ocórrer els fets del seu condicionament, constituïran molts bons exemples per a entendre un comportament concret dins del conflicte bèl·lic.

BREU CONTEXT HISTÒRIC.

Després del colp d'estat del 18 de juliol de 1936 per part de l'exèrcit revoltat, el govern republicà hagué d'improvisar no solament un grup militar propi sinó també la seua reubicació en un lloc segur amb l'avanç de la guerra. València va ser la ciutat elegida i des del 7 de novembre de 1936 fins el mes d'octubre de 1937 es va convertir en capital provisional de la República⁴⁸. Van ser moltes les conseqüències que aquesta decisió va portar a la ciutat: el desenvolupament d'un govern amb les seues institucions pròpies, els conflictes entre ideologies divergents, la generalització d'una repressió física, ideològica, laboral i social d'aquells que es mostraven contraris al govern... etc.⁴⁹ De la mateixa manera i dins de la gran quantitat de decisions que es prengueren en aquells moments, es va optar per legitimar la manera de gestionar i tractar la justícia⁵⁰ i, per tant, les presons i centres d'internament destinats a retenir tant als homes com a les dones contràries a la República.

Un dels fets més coneguts de la Guerra Civil Espanyola és que les dones tingueren un paper fonamental com militants al front i la rereguarda, com a sustentadores ja no només de les famílies, sinó també de bona part de l'economia ja que els homes estaven lluitant, com a grup polititzat... etc. En resum, van ser activistes, resistents, treballadores, unificadoras familiars

⁴⁸ Quan va produir-se el colp d'estat, les tropes situades a la capital del Turia quedaren a l'espera de les diferents reaccions que es produïren i van tindre lloc no poques actuacions hostils. No obstant, finalment es decidí no dur a terme cap sublevació i el territori es mantingué fidel al govern republicà. Vid. Alcalà, C. (2007). *Las checas del terror. La desmemoria histórica al descubierto*. Madrid, Libroslibres, p. 201.

⁴⁹ AA. VV. (2006). *La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana. Violencia y represión en la retaguardia*. Vol IX, Valencia, Prensa Valenciana, p. 31 i ss.

⁵⁰ En un primer moment es va crear la Delegació de Justícia del CEP –Comitè Executiu Popular de València- però amb l'arribada del govern a la ciutat es va anar desmembrant veient disminuïdes les seues competències fins que quasi va desaparèixer a principis de 1937. El Consell Provincial i els Consells Municipals adquiriren les funcions governamentals centralitzant totes les forces polítiques i militars i prenent les decisions que es pensaren més correctes i oportunes per assegurar l'estabilitat del govern. Girona Albuixech A. (2009). «L'evolució política de la rereguarda valenciana durant la Guerra Civil». *Fa setanta anys. La Guerra Civil al País Valencià (1936-1939)*. Valencia, Universitat de València, p. 37 a 61; Gabarda Cebellán, V. (1996). *La represión en la retaguardia...* p. 33.

però, sobre tot, víctimes. Si bé és cert que en menor mesura que els homes, les dones també van patir la repressió política al llarg d'aquest conflicte. En aquest sentit, les paraules de la professora d'Història Contemporània Mónica Moreno Seco⁵¹ quan parla del cas concret de València durant el temps en el qual el govern republicà va quedar instaurat a la ciutat, donen una visió particular que reflecteix una situació poc analitzada i és com va dur-se a terme la contenció i persecució de les dones fidels al bàndol nacional.

Segons la visió donada per Moreno, no resultaria estrany que en un curt període de temps, els centres de reclutament tant de València com d'altres localitats, quedaren totalment massificats⁵² i es prengué la decisió d'habilitar nous espais per ubicar els presoners i presoneres. És en aquest context on s'ha de situar el procés d'adequació de l'antiga casa dels Jesuïtes a Alaquàs en presó per a dones o, com va anomenar-se en aquells dies "campament de presoneres". Buscar una raó exacta del per què es va prendre aquesta decisió sembla arriscat però són diverses les hipòtesis que sí s'han de tindre en compte. Per una banda, semblaria necessari garantir la integritat de les captives nacionals especialment d'aquelles més rellevants que tenien valor com a "moneda de canvi" i que, en un primer moment, van quedar dispersades a diferents presons de dones de "Levante" o Madrid on els bombardejos eren continus⁵³. Tanmateix, per tal de mostrar a l'opinió pública

⁵¹ «En el País Valenciano [...] las mujeres conservadoras sufrieron depuración laboral –en el caso de maestras o personal de ayuntamientos- maltratos, encarcelamiento o muerte».

Extret de: Moreno Seco, M. (2009). «Mujeres y Guerra Civil en el País Valenciano». *Fa setanta anys. La Guerra Civil al País Valencià (1936-1939)*. València, Universitat de València, p. 166.

⁵² Encara que siga un exemple molt puntual, per ser una de les presons més importants de València cal fer una breu menció al cas de la coneguda com a "Cárcel Modelo" que servirà al lector per a fer-se una idea de com van estar els recintes penitenciaris durant els mesos en que la República tingué la seua seu a la ciutat. Les obres –iniciades el 16 de juny de 1890- van ser adjudicades a don Baltasar López de Cebadas qui, seguint un disseny de l'arquitecte Joaquín María Belda Ibáñez, va donar lloc a una construcció "modèlica" formada per quatre naus radials. Al primer pis hi havia deu cel.lers per a presos polítics i setze per a persones distingides; a continuació es va ubicar un departament per a joves de menys de quinze anys. La major part de la població reclusa quedava ubicada a la part principal de l'edifici amb un total de 528 cel.lers. No obstant, hi hagué moments de la Guerra Civil on va quedar ocupada per més de 15.000 persones.

Cf. Llorca Ortega, J. (1992). *Cárceles, presidios y casas de corrección en la Valencia del XIX (Apuntes históricos sobre la vida penitenciaria valenciana)*. València, Tirant lo blanch, p. 199-221; Agramunt Lacruz, F. (2005). *Arte y represión en la Guerra Civil española: artistas en checas, cárceles y campos de concentración...* p. 377.

⁵³ Archivo General de la Región de Murcia. *Prisiones, 1627/1 Cuentas de Alimentación*.

Aragó, L., Azkárraga, J. M^a i Salazar, J. (2007). *Valencia 1936-1937: Guía Urbana. La ciudad en la 2ª República*. València, Publicacions de la Universitat de València, p. 246-256. El llibre de Rosario Queipo de Llano, encara que des d'una visió subjectiva franquista dels esdeveniments, destaca per la fidelitat amb que narra aquests fets, per molts dels detalls que descriu i que envolten la seua història:

internacional –a través dels periodistes que per allà passaren⁵⁴ (Imatge 10) -el bon tractament que la República donava a les dones, habilitar aquest espai pot ser va ser considerada com una molt bona idea ja que les presoneres “polítiques” eren de gran utilitat per als possibles intercanvis amb el bàndol contrari⁵⁵. De la mateixa manera cal atendre a com, superades les

«En ella pasé, aterrada, aquella noche inolvidable del bombardeo del aerodromo por un barco de los nacionales. Hacían explosión los proyectiles alrededor de la cárcel con su silbido característico y sus tremendos estampidos, que me hacían estremecer de espanto. Veía por la ventanita el resplandor de las explosiones, semejantes a relámpagos de imponente tormenta... A la mañana siguiente, se encontraron en los patios trozos de metralla [...]».

Extret de: Queipo de Llano, R. (1939). *De la cheka de Atadell a la prisión de Alacuás...* p. 132. Vid. també Aracil, R. i Villarroya, J. (2010). *El País Valencià sota les bombes* (1936-1939). València, Publicacions de la Universitat de València, p. 17 i 47; Girona Albuixech, A. i Navarro Navarro, J. (2006). *Sofrir la Guerra: la vida cotidiana. La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana*, X. València, Prensa Valenciana, p. 51.

⁵⁴ Existeixen diverses mostres a articles de premsa, mencions en llibres i fonts documentals, que evidencien que el campament de presoneres d'Alaquàs era utilitzat amb aquesta finalitat:

«El trato de la República a las mujeres de los elementos facciosos. Un periodista ha visitado un refugio de mujeres y ha conversado con las personas allí internadas. Todas hablan con gran elogio de las instalaciones de las diversas dependencias y del excelente trato que reciben por parte de todo el personal. La doctora en Medicina Amelia [Azarola], dice que la vida en este edificio se desliza apaciblemente, con las comodidades de un hotelito confortable... Las manifestaciones transcritas revelan el humanitario proceder del Gobierno de la República, que contrastan con los procedimientos que contra los detenidos se sigue en el terreno faccioso».

La Vanguardia, 31 de octubre de 1937, p. 6

«Los departamentos ministeriales. En el de Justicia. Manifestaciones del señor Ansó. El ministro de Justicia recibió ayer a los periodistas y les dijo...: A continuación ha dicho el ministro, que entre las noticias que diariamente recibe del director general de Prisiones, tiene hoy una de indiscutible importancia. Se trata, ha añadido, del estado de gravedad en que se halla la detenida en Alacuás (Valencia), madre del militar faccioso Aranda. Esta señora sufre una hipertensión aguda que es de cuidado por su avanzada edad. Conviene hacer constar, ha terminado diciendo el ministro, que se la prodigan todos los cuidados que requiere su estado y que tiene servicio médico permanente...».

La Vanguardia, 19 de enero de 1938, p. 4.

«A Martillo se le ha ocurrido una idea genial: hacer un reportaje cinematográfico de la gran vida que se pegan las cavernícolas de Alacuás, con lo cual queden desmentidas de una vez para siempre las patrañas de los facciosos sobre el asunto».

Salazar Chapela, E. (2001). *En aquella Valencia*. Sevilla, Editorial Renacimiento. Sevilla, p. 206.

També hi ha interessants referències a aquesta manera de lloar el campament de presoneres d'Alaquàs a Jacob, M. (1938). «Images d'Espagne: III. - A la prison des dames fascistes». *Œuvre*. París, 24 de febrer de 1938. Inclòs en: C. D. M. H. «Expediente con la correspondencia mantenida con el Campamento de Prisioneros de Alacuás (Valencia)» PS-Barcelona, 122, 1, 2.; Jaraiz Franco, P. (1981). *Historia de una disidencia*. Barcelona, Editorial Planeta, p. 117 i 127; El reportatge fotogràfic amb el segell del “Ministerio de Estado. Prensa extranjera” que també es troba a la Biblioteca Nacional i al fons següent: Description of item: Photographs sent to Devere Allen at his Nofrontier News Service from Valencia (Spain), apparently to accompany an article or articles; a story by Kate Mangan is cited in some photo labels, 1937. Collection name: Nation (New York, N.Y.: 1865). Records. Collection call number: MS Am 2302. Item number: (5423). Repository name: Houghton Library, Harvard University.

⁵⁵ Al següent article es fa referència a un d'aquests intercanvis del que va ser objecte Rosario Queipo de Llano: “The British destroyer Vanoc arrived here today from Valencia and landed Señorita Rosario Queipo de Llano, sister of General Gonzalo Queipo de Llano, Rebel commader at Seville, and seven other hostales who recently were exchanged for Loyalist prisoners”. Extret de: *Hostages Landed at Gibraltar*. The New York Times, 30 de setembre, 1937.

primeres setmanes després del colp d'estat quan els desordres van ser molt importants a València – van ser assaltades i cremades esglésies, convents, palaus i habitatges particulars per elements incontrolats-, i recuperada certa estabilitat, la política cultural republicana va fomentar el respecte al patrimoni i el va reutilitzar. Les instal·lacions militars preexistents eren insuficients i es va optar per destinar espais de caràcter religiós en desús als nous requeriments del govern⁵⁶. Sembla molt provable que aquesta nova manera de pensar donara lloc a la decisió de conservar l'edifici d'Alaquàs destinant-lo a una de les necessitats més urgents del govern republicà que no va ser altra que trobar on albergar a la gran quantitat de presoners i presoneres del bàndol nacional que s'estaven condemnant a presó. Si bé poc després de que València fóra declarada capital de la República, va ser la Junta de Confiscació la que es va ocupar de preservar el tresor artístic valencià, a gener de 1937 es va dissoldre deixant aquesta tasca de la Junta Delegada del Tresor Artístic de València⁵⁷ des d'on, molt probablement, es va prendre la decisió de conservar el conjunt de la casa dels Jesuïtes a Alaquàs per a una nova i ben diferent finalitat.

EL PROJECTE DE REFORMA DE «LA PURÍSSIMA» D'ALAUÀS.

Encara que no es pot parlar d'una data concreta, hagué de ser durant els mesos d'abril o maig de 1937 quan el Consell Municipal de València i la Direcció General de Presons decidiren destinar l'edifici que els Jesuïtes construïren a Alaquàs per albergar un recinte on recloure dones d'ideologia nacional. Com s'ha esmentat anteriorment, les carcel·les de la capital estaven totalment massificades -encara que s'havien ubicat nous espais per controlar els presos⁵⁸ - i els bombardejos posaven en perill a les presoneres familiars

⁵⁶ Concretament, van ser la Junta Universitària d'Incautació i la Comissió Municipal de Monuments els organismes que començaren a encarregar-se de la conservació d'edificis d'interès i de la seua reutilització. Com a exemples, cal dir que la Catedral va ser un magatzem d'intendència, la torre del Micalet un observatori de defensa, l'església de sant Esteban un saló de sessions, l'Hotel Palace albergà la Casa de la Cultura, al Palau de Benicarló s'instal·laren els Serveis de Presidència i Guerra i a la casa dels Galindo s'instal·là el Ministeri de la Marina.

Safón Supervia, A. i Simón Riera, J. D. (1986). València, 1936-1937: *Una ciudad en guerra*. València, Ayuntamiento de Valencia, Delegación Municipal de Cultura, p. 74; AA. VV. (2010). *Valencia 1936-1939. Guía urbana. La ciudad en la II República*. València, Universitat de València, p. 261; AA. VV. (2008). *En defensa de la cultura: Valencia, capital de la República (1936-1937)*. València, Universitat de València, pp. 93-105.

⁵⁷ Girona i Albuixech, A. (1986). *Guerra i revolució al País Valencià*, València, Tres i Quatre, pp. 496 a 500.

⁵⁸ Van ser nombroses les *checas* que van entrar en funcionament per aplicar justícia. Entre altres centres d'aquestes característiques s'instal·laren al Seminari Conciliar, a l'església dels sants Joans, a l'antic convent de santa Úrsula o les Escoles Pies. Es van establir a la comunitat tres presons provincials, diverses carcel·les comarcals i els coneguts com vaixells-presó de l'Estat: la moto nau de càrrega *Mar Cantàbrico*, el carboner *Aritz-mendi* i, posteriorment, el *Cabo de*

Imatge 10. Pilar Jaraiz Franco amb el seu fill al braç junt a Pilar Millán Astray, a l'esquerra, parlant amb un periodista al Campament de presoners d'Alaquàs. Extret de: Jaraiz Franco, P. (1981). *Historia de una disidencia...* p. 127.

d'alts càrrecs del bàndol revoltat que podien ser objecte d'intercanvis. D'aquesta manera, el 4 de juny de 1937, qui va ser anomenat director del campament don Julián Moreno, confirmava la cessió de l'antiga casa i els dubtes que tenia de com habilitar l'espai de què es disposava:

«Habiéndose efectuado la formal cesión por el Consejo Municipal de Valencia, del edificio destinado a Campamento de Prisiones por ese Centro Directivo y existiendo en los terrenos anejos al mismo comprendidos dentro del muro primitivo de mampostería cultivos de huerta, naranjos y otros

Palos i el *Legazpi*. Entre els centres de València que van sofrir en aquest període una massificació extrema cal destacar el convent de les Saleses, el convent de santa Clara, la Presó Provincial de dones o l'antic convent de «Sant Miguel de los Reyes».

AA. VV. (2010). *Valencia 1936-1939. Guía urbana. La ciudad en la II República...* p. 258-262; AA. VV. (2006). *La Guerra Civil en la Comunidad Valenciana. Violencia y represión en la retaguardia*. Vol IX, Valencia, Prensa Valenciana, p. 46; Alcalà, C. (2006): *Checas de Valencia. El terror y la represión en la Comunidad Valenciana durante la Guerra Civil*, Barcelona, Styria.

árboles frutales, que aun casi abandonados y a punto de perderse vienen cultivándose; ruego a V. I. Se digné indicarme si se han de seguir cultivando ...Los frentes del edificio estan destinados a jardinería hoy en lamentable abandono y espera de esa Superioridad la oportuna autorización para poner estas parcelas en condiciones tanto de estética como de salubridad ya que hoy son viveros de mosquitos [...] En la parte alta de este edificio existe un desván o sobrado que reúne unas condiciones inmejorables para la instalación de un palomar...»⁵⁹.

Don Julián Moreno també va proposar en una altra carta -datada el mateix dia- la instal·lació als terrenys que envoltaven l'edifici d'un galliner amb capacitat per a 200 animals. Les seues raons eren prou convincents:

«Se permite indicar esta dirección que la explotación de estas aves habría de ser de positivo resultado económico dado el precio que en la actualidad se cotizan en el mercado tanto la carne como los huevos, considerando que una vez en marcha todos los servicios de este Establecimiento, la manutención de las mismas habría de hacerse con poco coste aprovechando las sobras del rancho, pan, etc.»⁶⁰.

Aquestes declaracions confirmen que les primeres reaccions van ser totalment previsibles i lògiques: era necessari adequar l'antiga casa de Jesuïtes per a respondre als nous requeriments tant en relació amb l'espai que envoltava el conjunt com, sense dubte, del lloc físic on s'hauria de viure i on transcorrerien les principals activitats. Per aquesta raó es va encarregar un projecte a qui, en aquells moments, ocupava el càrrec d'arquitecte de la Direcció, Leopoldo Blanco Mora⁶¹.

⁵⁹ A.G.C.E., Sección PS-Barcelona, 122/1,2.

⁶⁰ Els dies posteriors, la correspondència entre qui fóra director del campament per a presoners d'Alaquàs i la Direcció General de presons va ser continua. D'aquesta es poden extraure dades rellevants com que un total de 5.000 metres quadrats volien dedicar-se al conreu de soya i que ja es contava amb una bona quantitat de creïlles sembrades. En aquest últim cas, la descripció que realitza Julián Moreno indicant la ubicació d'aquest conreu permet comprendre millor la distribució de l'espai que envoltava l'edifici:

«...tengo el honor de poner en conocimiento de V. I. que recolectadas las patatas que había sembradas en dos parcelas, una a la derecha entre los muros de mampostería y otra frente al lateral derecho del edificio, han dado un peso de mil cuarenta y nueve kgrs. en la primera y de mil treinta y cuatro kgrs. en la segunda...».

Ibidem.

⁶¹ A més de la gestió global de tot aquest projecte, cal destacar que la carrera d'aquest arquitecte va ser rellevant sobretot una vegada va acabar la Guerra Civil. Leopoldo Blanco Mora (1907-1978) va rebre nombrosos encàrrecs d'edificis a la ciutat de València entre els quals destaca el racionalista "Restaurante balneario Ostrero" en la platja de Nazaret

Per comprendre com va arribar aquest arquitecte a rebre aquest títol cal tindre en compte com, des dels mateixos instants posteriors a la revolta militar, molts professionals valencians van manifestar la seua adhesió al govern de la República. El cas dels arquitectes i aparelladors no fou una excepció i gràcies al relat autobiogràfic de Carlos Llorens en la seua obra *La guerra en Valencia y en el frente de Teruel*, podem fer-nos una idea clara que com va ser el procés de creació i gestió del *Sindicato de Arquitectura e Ingeniería (S.T.A.I.)*. El seu testimoni reflecteix com, un dels primers arquitectes en adherir-se al grup entre d'altres, va ser el aleshores recentment titulat acadèmic Leopoldo Blanco qui va comptar en un breu període de temps amb el beneplàcit del govern republicà⁶².

Ràpidament, l'arquitecte va començar a donar forma al projecte i elaborà uns plànols on va reflectir què era allò que calia fer. Encara que no s'ha trobat la memòria escrita que molt probablement acompanyaria el seu disseny, la localització de dos documents gràfics que formaren part d'aquest encàrrec, fins a aquest moment inèdits, permeten recrear com va ser l'adequació d'un edifici, creat en primera instància amb una finalitat religiosa, com a espai destinat a albergar dones empresonades amb les necessitats i requeriments que açò va implicar⁶³. Concretament el primer dels plànols, realitzat en paper amb tinta, de 32 x 146 cm. d'amplària, representa la planta baixa de l'edifici amb la disposició de noves dependències (Imatges 11 i 12) mentre que el

(1939-1941) i, segons Sánchez Muñoz (2011), un dels primers edificis durant la posguerra en el que és produeix una "tímida incorporación a la modernidad" per a José López Aliaga a l'Avinguda Baró de Càrcer 19 (1953). També va realitzar projectes fora de València com a Lorca els "Almacenes Bertrand" (1943) o algunes construccions a Dènia. A més, en 1969 consta com arquitecte municipal de Sagunt. Es va casar amb María Luisa Rincón de Arellano i García (1916-?), germana d'Adolfo Rincón de Arellano (1910-2006) que va ser alcalde de València entre 1958-1969.

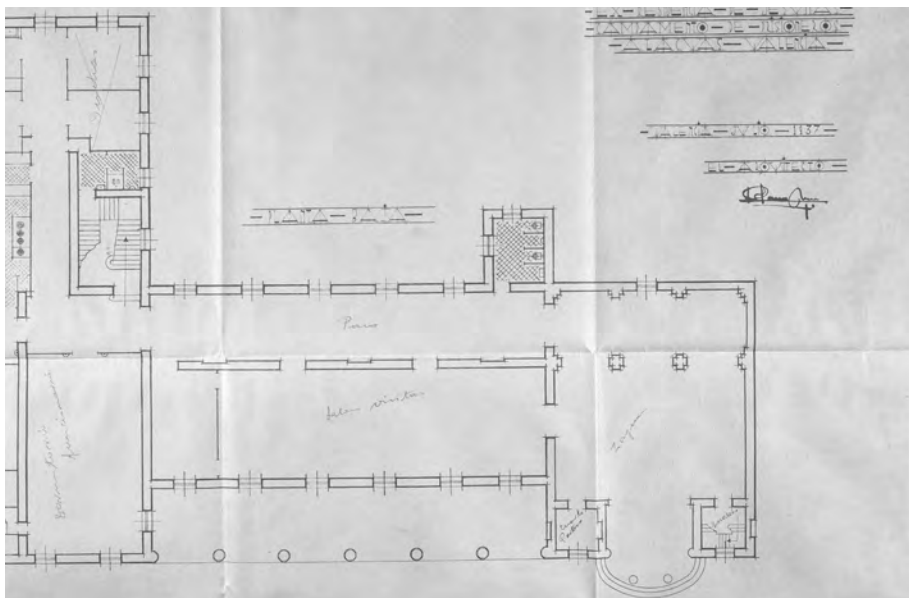
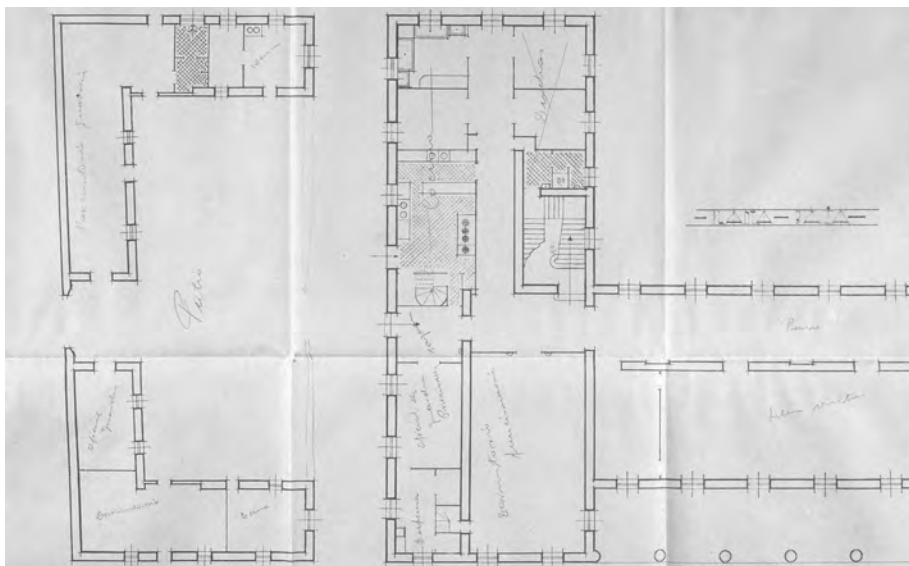
Sánchez Muñoz, D. (2011). *Arquitectura en Valencia (1939-1957)*. València, Departament d'Història de l'art. Universitat de València. Servei de Publicacions. València, p. 30, 191-192, 306-307; Ivars Pérez, J. (2003). «Arquitectures del segle XX». *Aguaits*. núm.:19-20. Pedreguer, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, p. 67, 72 i 75; Lara Ortega, S. (1991). *El teatro romano de Sagunto: Génesis y construcción*. València, Servicio de Publicaciones UPV, p. 138;

⁶² A més, es regulà el treball d'aquestos professionals i va establir-se que tot organisme que precisara de personal vinculat amb l'arquitectura –incloses entitats públiques, ajuntaments, comitès provincials o consells- haguera d'utilitzar els serveis d'aquesta institució.

El treball va quedar distribuït en grups segons les característiques i preferències dels arquitectes, aparelladors, delineaents o topògrafs. Van participar en projectes vinculats a escoles, centres sanitaris, traçat de carrers o construcció de vivendes principalment. Els honoraris van ser els mateixos per a tots els tècnics: deu pessetes diàries.

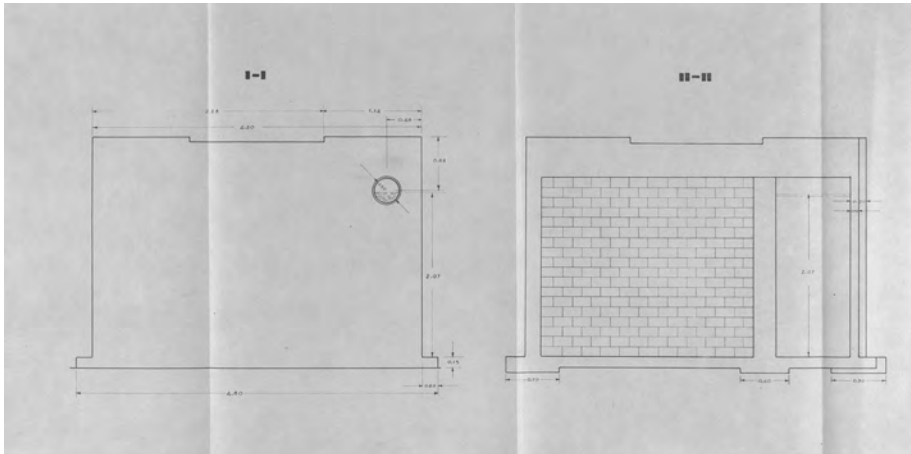
Aquesta informació ha estat extreta de Llorens, C. (1978). *La guerra en Valencia y en el frente de Teruel: recuerdos y comentarios*. Valencia, Fernando Torres, p. 32-36.

⁶³ Concretament, aquestos dos documents es conserven al Centre Documental de la Memòria Històrica de Salamanca baix les següents signatures respectivament: PS-Madrid, 1293, Exp. 9 i PS-Madrid, 1293, Exp. 10.

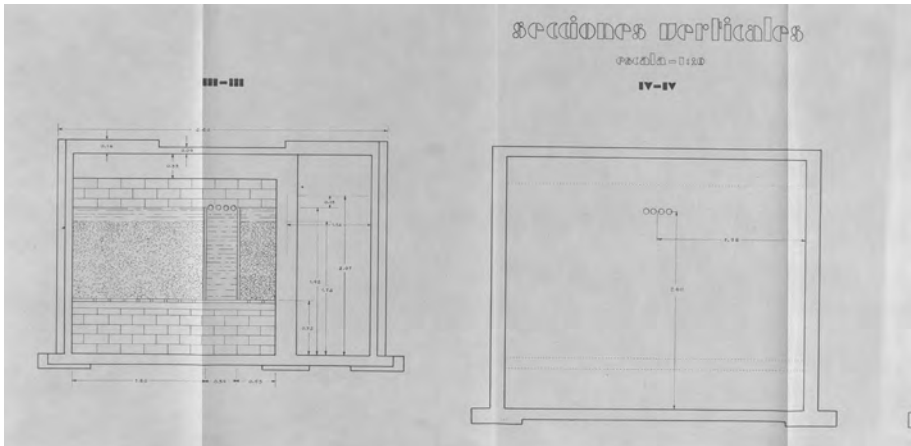

Imatge 11. Plànol de la planta baixa del campament de presoners d'Alaquàs dissenyat per Leopoldo Blanco Mora. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid, 1293, Exp. 10. Imatge 12. Plànol de la planta baixa del campament de presoners d'Alaquàs dissenyat per Leopoldo Blanco Mora. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid, 1293, Exp. 10.

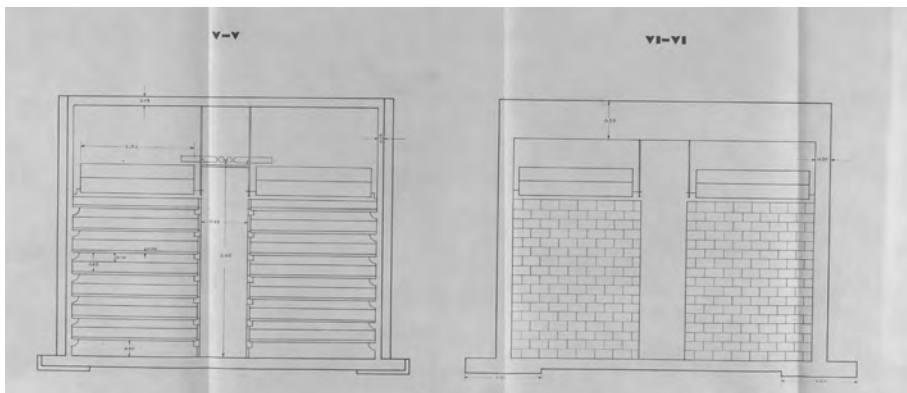
segon, fet amb els mateixos materials i amb una extensió de 31 x 234 cm., conté les seccions verticals d'una depuradora d'aigües residuals (Imatges 13 a 16). Aquest últim document va acompanyat d'un altre plànol

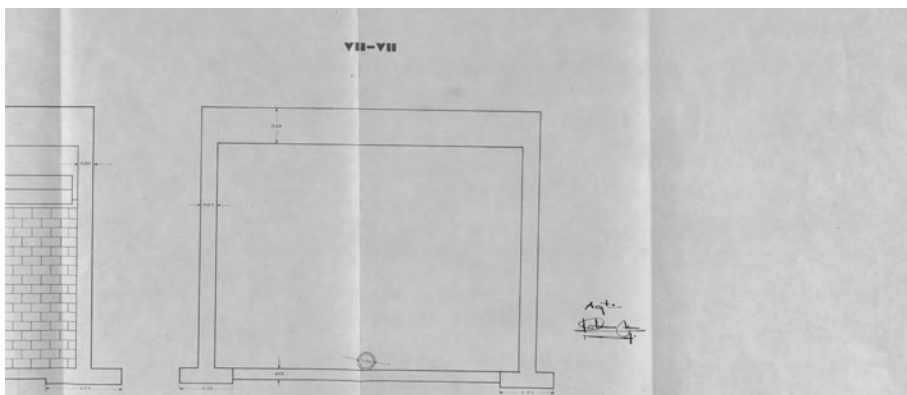
Imatge 13. Secció vertical de la depuradora d'aigües residuals dissenyada per Leopoldo Blanco Mora per al campament de presoneres d'Alaquàs. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid, 1293, Exp. 9.

Imatge 14. Secció vertical de la depuradora d'aigües residuals dissenyada per Leopoldo Blanco Mora per al campament de presoneres d'Alaquàs. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid, 1293, Exp. 9.

Imatge 15. Secció vertical de la depuradora d'aigües residuals dissenyada per Leopoldo Blanco Mora per al campament de presoners d'Alaquàs. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid 1293, Exp. 9.

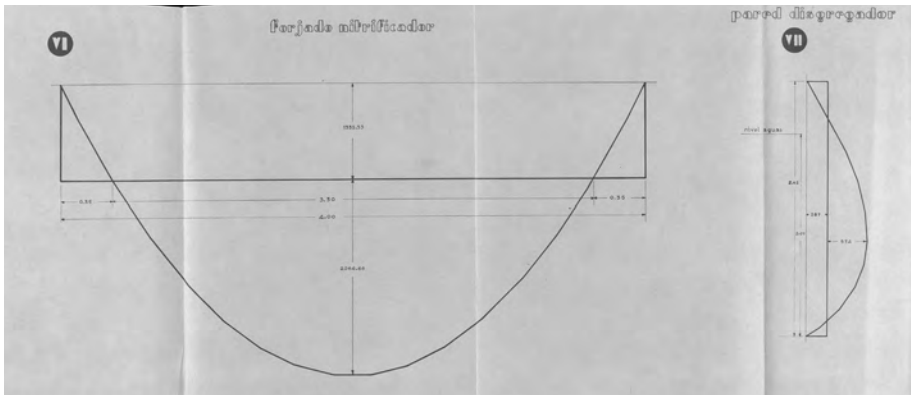
Imatge 16. Secció vertical de la depuradora d'aigües residuals dissenyada per Leopoldo Blanco Mora per al campament de presoners d'Alaquàs. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid, 1293, Exp. 9.

separat on l'arquitecte va incloure els anomenats Gráficos de momentos⁶⁴ corresponents als càlculs estructurals. (Imatges 17 i 18).

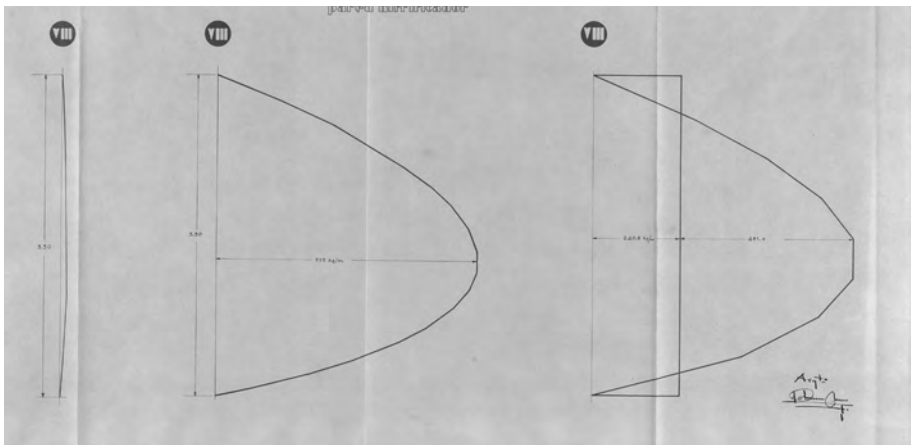
Observant i analitzant de manera més detallada aquestos plànols s'observa com, a la planta baixa de l'edifici, Leopoldo Blanco va disposar algunes de les dependències més importants del conjunt com va ser una sala per a les visites, els dormitoris dels funcionaris que treballaven a la presó, una estància

⁶⁴ Aquestos diagrames representen gràficament uns càlculs o mesures que fan referència al ferro que s'ha de ficar en un forjat o mur de contenció ja siga per un sostre o un sòl.

per a l'oficial que estava de guàrdia, una cuina, rebost i dutxes. Per a realitzar tot això, sembla que les obres no es preveien molt complexes ja que els espais preexistents podien aprofitar-se. No ocorria el mateix en el cas del pavelló que es va plantejar a l'esquerra de l'edifici principal –separats tots dos per un pati- i que s'hauria de construir completament nou. En aquest espai amb forma de "U" i dividit en dues parts iguals es construirien dos cuines, un dormitori, una habitació per a l'oficial de guàrdia i un dormitori per la resta d'oficials encarregats de la seguretat del conjunt.

Imatge 17. Gráfico de moments dissenyat per Leopoldo Blanco Mora per al campament de presoneres d'Alaquàs. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid, 1293, Exp. 9.

Imatge 18. Gráfico de moments dissenyat per Leopoldo Blanco Mora per al campament de presoneres d'Alaquàs. (Fragment). C.D.M.H. PS-Madrid, 1293, Exp. 9.

És molt probable que els dos pisos superiors quedaren destinats a albergar els dormitoris o cel·les de les presoneres i que també es disposaren banys i dutxes. El fet de plantejar aquesta hipòtesi ve donada pel segon dels plànols localitzats on l'arquitecte va dissenyar les seccions verticals d'una depuradora d'aigües residuals. Concretament plantejà una càmera nitrogenada amb conducció de canonades –representades mitjançant menuts cercles-, dividida en dues parts per conduir els residus sòlids a un espai i l'aigua a l'altre. A més, el fet d'incloure els esmentats diagrames de les mesures de ferro necessàries per a reforçar paraments reflecteix que aquesta obra era precisa.

De la mateixa manera, una de les primeres mesures que va prendre l'arquitecte –aprovada el 22 de juny de 1937- va ser demanar pressupost per instal·lar un bon sistema de canalització que assegurara la distribució de 12.000 a 16.000 litres d'aigua per hora al campament des d'un pou que es trobava a 32 metres de profunditat⁶⁵. Va ser l'empresa Bombas Ideal S. L. –especialitzada en manufactura de bombes i de maquinària hidràulica- l'encarregada de subministrar tots els materials en un termini de 15 o 20 dies.

Les obres s'haurien de dur a termini en molt poc temps ja que pocs dies després – el 6 de juliol- el Director General de Seguretat del Ministeri de Justícia don Vicente Sol enviava una carta a Alaquàs informant de que un total de 100 preses anaven a ser conduïdes des de València:

«Dado el excesivo número de reclusas que alberga la Prisión de Mujeres de esta Capital, se hace preciso el urgente traslado de cien de ellas al edificio dependiente de este centro en Alacuás, situado en la carretera de Torrent»⁶⁶.

És complicat saber com van trobar aquelles dones l'antiga casa habilitada com a presó als moments inicials però, donats els fets que ocorregueren poc després, és molt probable que res o molt poc s'haguera avançat i que la construcció no estiguera disposada com era precis. Aquesta afirmació la corrobora el fet que, només un mes després d'aquesta data –a 11 d'agost-, el mateix don Vicente Sol transmetia al Director General de Presons els següents fets:

⁶⁵ Per això es feia obligatori la compra d'un grup electro-bomba complet que quedava accionat mitjançant un motor elèctric.

A.G.C.E., *Sección PS-Barcelona*, 118/2,20.

C.D.M.H., *Sección PS-Barcelona*, 115/9,2.

⁶⁶ A.G.C.E., *Sección PS-Barcelona*, 122/1,2.

«En cuanto a las obras que se vienen realizando en Alacuás, he informado varias veces a V. E. del estado en que se encontraban, y mi interés porque se activaran todo lo posible lo demuestra el hecho de que en cuarenta y cinco días y a pesar de la agobiadora labor que sobre mi pesa, he realizado cinco visitas al establecimiento, y, ante la lentitud desesperante con que se llevan a cabo, me he visto obligado recientemente a separar del servicio de Prisiones al Arquitecto que las dirigía, Sr. Blanco, designando por Orden fecha 8 del actual, para sustituirle, al Sr. Rieta, que hoy mismo se ha encargado de dirigir las. En breve, confío poder comunicar a V. E. la terminación de las mencionadas obras»⁶⁷.

Encara que no s'esmenten més raons a part de la lentitud dels treballs, pot ser Leopoldo Blanco Mora no comptara amb els suficients suports per fer front a aquesta tasca al context que va tindre lloc o no tinguera l'interès suficient per a que aquestes avançaren al ritme necessari⁶⁸ i va ser substituït per un altre arquitecte amb molta fama i reconeixement a València: Joaquín Rieta Sister⁶⁹. Amb la seua direcció sembla que els treballs avançaven i l'edifici anava adquirint una nova fisonomia adequada a les noves necessitats. De fet, a octubre de 1937 ja no es feia menció a aquestes obres inicials i es va decidir realitzar noves dependències. Concretament, el dia 5 va arribar al Ministeri de Justícia

⁶⁷ *Ibidem*. Al mateix grup de documents esmentats en aquesta nota i l'anterior, hi ha un bon grapat de referències que venen a confirmar com el condicionament de l'edifici no era suficient, no solament en allò referent a les obres anotades, si no també en relació al escàs mobiliari de que es disposava. De fet, la reclusa Pilar Millán Astray –reconeguda escriptora fidel al règim franquista– va demanar al director de la presó una cadira i una taula «...para poder satisfacer sus deseos de trabajo y producción literaria...».

⁶⁸ Sembla que l'adhesió de Blanco Mora a la República no va ser tan "fidel" com calia d'esperar en aquells moments. Junt a altres companys, ja al més d'octubre de 1936 havia constituït dins de la Confederació General de Treball a la que va quedar adscrita el STAI una secció de tècnics que permetia fer certa oposició al govern republicà. Fins i tot, quan València va caure i es va proclamar victoriós el front nacional al 1939, aquest arquitecte es va registrar ràpidament a les seues llistes. Llorens C. (1978). *La guerra en Valencia...*, p. 34.

⁶⁹ Nascut a l'any 1897, va iniciar els seus estudis a la capital del Túria per fer-se arquitecte posteriorment a Barcelona on va obtenir el seu títol al 1923. Va ser arquitecte provincial i de l'Ajuntament de València on, al llarg de la seua dilatada trajectòria, dissenyà més de 200 edificis. Entre les seues obres més conegudes –exemples clars de l'evolució i adaptació que es va viure a la ciutat des de l'eclecticisme al racionalisme arquitectònic– destaquen tant edificis destinats a vivenda com la coneguda "Casa Rusa" (1923), la Casa Cervera (1927) a la Pza. de Cánovas, la Casa Llorente (1930) a la Pza. d'Amèrica, l'edifici Gil i el Cervera a la plaça de l'Ajuntament (1931) o l'edifici Cuadrado (1935) al carrer Guillem de Castro com altres de caràcter públic. Dins d'aquest últim grup, a Rieta es deuen les construccions del Cinema Tyrís, el Valencia Cinema o el Cinema Capitol (1930). També va realitzar el Col·legi de La Salle de Paterna (1955) i va ser Degà del Col·legi d'Arquitectes de València en 1947, arquitecte municipi de Paterna i en 1974 anomenat acadèmic de nombre de la Reial Acadèmia de Belles Arts de San Carles. Va morir a l'any 1982.

Informació extreta de AA. VV. (2010). *València 1931-1939. Guía Urbana. La ciudad en la II República...* p. 97, 104-105 i 115; Estellés Ceba, J. J. (2005). «Joaquín Rieta y Luis Albert. Una aproximación al movimiento moderno de la archi-

una petició des del campament de presoners d'Alaquàs per a demanar que foren aprovats els treballs per habilitar una sala de desinfecció i eliminació de polls. La resposta va ser ràpida i en dos setmanes ja es comptava amb una resposta ferma: s'havia de fer un pressupost indicant el lloc de l'edifici que tinguera les millors condicions per ubicar aquest espai i, sobretot, tenint molt en compte que els costos foren els menors possibles⁷⁰.

No hi ha de moment més referències al respecte d'on va quedar ubicada aquesta sala encara que no hagué de quedar molt lluny d'una de les estàncies més importants del conjunt: la infermeria. Pot ser foren la higiene i la sanitat les dos característiques a les que donaren més importància a l'hora de gestionar la nova utilitat d'aquest edifici. Quan Joaquin Rieta va començar a dirigir aquest projecte, es va trobar que el seu predecessor Leopoldo Blanco Mora ja havia deixat molt bé indicades les directrius per a realitzar aquest espai i se li demanà continuar amb elles. Fou concretament al més de maig de 1937 –encara que, com s'ha anotat, les obres no avançaren amb la rapidesa requerida– quan es va concretar com seria aquest espai.

Era precís situar la infermeria en la millor orientació i amb el correcte aïllament per evitar contagis. Dins d'aquest conjunt s'habilitarien un total de 25 llits per a les malaltes no contagioses. Es construiria també una cambra –allò més apartada possible– per a les afeccions contagioses que també podia utilitzar-se per vigilar a les preses quan ingressaven a l'establiment per a descartar alguna malaltia sospitosa. Una altra estància albergaria a les malaltes greus i operades que necessitaren atencions particulars i es faria habilitar un espai per a les cures, un despatx per al metge i les instal·lacions sanitàries precises: dutxes, 'retretes' i abocadors. Per últim, es va recomanar on situar concretament aquest conjunt:

tectura valenciana». *Archivo de Arte Valenciano*, Núm. 86, Valencia, Real Academia de Bellas Artes de San Carlos, p. 249-256; Estellés Ceba. (1984). «Joaquín Rieta, impulsor de la Valencia Moderna». *Papers*, Núm 2; Torres Cueco, J. (1998). «Los primeros modernos. Los arquitectos valencianos entre la permanencia del academicismo y la renovación». *La ciudad moderna. Arquitectura racionalista en Valencia*. Vol. 2, València, IVAM Institut Valencià d'Art Modern, p. 58-60; Serra Desfilis, A. (1996). *Eclecticism tardío y Art Decó en la ciudad de Valencia (1926-1936)*. Valencia, Ayuntamiento de Valencia, p. 60 a 263; Arias, F. (1996). *La Valencia de los años treinta: entre el paraíso y el infierno*. València, Ajuntament de València, p. 33-34; Benito Goerlich, D. (1992). *La arquitectura del eclecticismo en Valencia (1875-1925)*. Valencia, Ayuntamiento de Valencia, p. 401; AA. VV. (1986). *Arquitectura en Valencia durante la II República*. Valencia, Ayuntamiento de Valencia – Delegación Municipal de Cultura, p. 6 a 18.

⁷⁰ A.G.C.E., Sección PS-Barcelona, 122/1,2.

«Existiendo una galería orientada a medio día, en comunicación directa con el local destinado a enfermería y correspondiendo a una galería de celdas cuya comunicación con las mismas tendrá que ser inutilizada, podría servir de solarium para aquellos enfermos de tipo convaleciente»⁷¹.

Hi ha registres que confirmen que més de cent obrers van treballar a l'antiga casa dels Jesuïtes per efectuar totes aquestes tasques cosa que demostra el gran interès per part del govern republicà de crear un espai útil que responguera als nous requeriments. No obstant això, pareix interessant anotar alguna referència puntual de qui, verdaderament, va contemplar el conjunt o, fins i tot, va passar temps vivint en ell. Per aquesta raó, s'inclouen a continuació les impressions que van tindre Madeleine Jacob⁷², periodista francesa que va visitar la presó de dones a l'any 1938, i Rosario Queipo de Llano, qui va passar uns mesos empresonada a Alaquàs. Tots dos casos

Imatge 19. Els banys del campament el 24 de setembre de 1937. (Biblioteca Nacional)

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Encara que la seua trajectòria periodística és més coneguda després de la fi de la II Guerra Mundial, el paper d'aquesta periodista va ser fonamental als anys previs on va cobrir com a corresponsal de la premsa francesa episodis tant rellevants com la Guerra Civil Espanyola. Va néixer el 1896 i morí el 1985 havent escrit articles en publicacions de la importància de *Libération*, *Vogue*, *Franc-Tireur* o *L'Humanité*.

són molt particulars i donen una visió molt determinada dels fets que ajuda a comprendre millor el conjunt de «La Puríssima» en un moment molt determinant de la seua història.

Madeleine Jacob va fer referència a aquest conjunt en un article de la *sèrie* «Images d'Espagne» del periòdic *Œuvre* (París) publicat el 24 de febrer de 1938 baix el títol “A la prison des dames fascistes”⁷³. De manera molt amable, l'autora va recollir com transcorria la vida diària de les presoneres a Alaquàs. A més, amb una clara intencionalitat de destacar i lloar el bon fer de la República, Jacob va incloure una detallada descripció tant de l'edifici com del recinte que ocupava el penal:

«La prison de La Cuas est perdue au milieu des orangers. Un parc immense, des terrasses ensoleillées... La mère du général Aranda est clouée sur son fauteuil paralytique dans una chambre où l'air et le soleil entrent à profusion... J'ai vu beaucoup de prisons, en France, et ailleurs. Je n'en ai jamais connu de plus attrayante, de moins conforme à la définition d'une prison, que celle des dames fascistes enfermées dans le beau collège au milieu des orangers et du grand parc dans lequel elles se promènent à loisir. Il y en a parmi elles qui travaillent à des ouvrages de lingerie. D'autres qui ne font rien. Toutes se réunissent dans leurs chambres et bavardent, comme des dames en villégiature. En descendant vers la salle de gynécologie, d'une installation moderne, j'ai aperçu des femme trop blondes, des grandes d'Espagne, qui nettoyaient les lavabos où les prisonnières font leur toilette...»⁷⁴.

Coincidint amb aquesta descripció, algunes de les fotografies que es van difondre a aquella mateixa època confirmen com la imatge que es volia donar del campament de presoneres d'Alaquàs era qualsevol menys aquella que

⁷³ Jacob, M. (1938). «Images d'Espagne: III.- A la prison des dames fascistes». *Œuvre*. París, 24 de febrero de 1938.

⁷⁴ «La prisión de Alaquàs está perdida entre naranjos. Un parque inmenso, unas terrazas soleadas... La madre del general Aranda permanece en su silla de ruedas en una habitación donde el aire y el sol entran a profusión... He visto muchas prisiones en Francia y fuera de ella. Nunca he conocido nada tan atrayente y menos conforme a la definición de una prisión que esta de mujeres fascistas encerradas en un viejo colegio perdido entre naranjos y un gran parque donde ellas pasean a placer. Entre las prisioneras hay algunas que se ocupan de trabajo de costura. Otras no hacen nada. Todas se reunen en sus habitaciones y charlan como damas de la burguesía. Bajando a la sala de ginecología, una instalación moderna, he podido ver a mujeres rubias, las grandes de España, limpiando los lavabos donde las prisioneras se asean ...».

responia a un establiment penitenciari a l'ús. Uns lavabos ben equipats (Imatge 19), cel·les netes i asolejades (Imatge 20), una infermeria amb tot l'equipament precís i les mesures higièniques necessàries (Imatge 21) i, fins i tot, una ocupació laboral en la costura amena i distesa (Imatge 22).

Davant aquesta mena de propaganda "positiva" de tractament a les presoneres "polítiques" i de com va habilitar-se i gestionar-se aquest penal, sembla interessant i necessari donar també importància a les impressions i vivències de les dones empresonades en aquest espai. Un dels exemples que millor il·lustra aquesta idea és un text que forma part del llibre que Rosario Queipo de Llano va publicar al 1939 on relatà com va ser la seua vida en diverses presons republicanes espanyoles⁷⁵. Una d'elles fou el campament d'Alaquàs raó per la qual l'autora va ser capaç de relatar els fet quotidians de la seua vida a aquesta presó: com treballava als tallers que hi havia confeccionant roba per a altres presons i hospitals republicans, com dedicaven una hora tots els dies a passejar per les terrasses de l'edifici o com havien d'estar a fosques a la nit per no ser un blanc fàcil per a l'aviació que

Imatge 20. Una de les cel·les de les recluses del campament el 24 de setembre de 1937. (Biblioteca Nacional)

⁷⁵ Queipo de Llano, R. (1939). *De la cheka de Atadell a la prisió de Alacuás*. Valladolid, Librería Santaren.

bombardejava València. De la mateixa manera, també esmenta detalls físics de l'espai i l'edifici on va viure. Les primeres notícies que va rebre Rosario Queipo de Llano en relació a la presó ja ajuden a conformar quin aspecte tenia l'antiga casa dels Jesuïtes a Alaquàs així com les primeres impressions que va rebre en arribar:

«Pero un día, el 6 de junio, nos dieron la noticia de que íbamos a ser trasladadas al Campamento de prisioneros de Alacuás -¿Qué sería aquello?- nos preguntábamos todas. Las celadoras nos aseguraron que íbamos a mejorar mucho, pues la prisión estaba en un magnífico edificio de los Padres Jesuitas, en plena huerta valenciana y rodeada de un hermoso parque”.

«El edificio, efectivamente, era hermoso y estaba rodeado de un frondoso bosque, en el que había naranjos, palmeras, eucaliptos y un pequeño pinar por donde nos permitían pasear un rato los domingos y sábados por la tarde... A lo largo de los amplios corredores estaban las celdas, grandes y ventiladas... Destinaban a aquella prisión, según nos decían, a los prisioneros de guerra, y para ampliarla, habían levantado grandes barracones de madera cubiertos de uralita. Sobre las tapias que rodeaban el parque se colocaban a toda prisa alambradas eléctricas y garitas para los centinelas. Una multitud de obreros trabajaban en el edificio, abriendo grandes zanjas para la colocación de tuberías, donde fuera a desaguar la instalación completa de duchas, lavabos... etc., de la planta baja del edificio»⁷⁶.

Imatge 21. La infermeria del Campament de presoners d'Alaquàs el 24 de setembre de 1937. (Biblioteca Nacional)

⁷⁶ *Ibidem*. p. 132 i 135.

Imatge 22. La infermeria del Campament de presoneres d'Alaquàs el 24 de setembre de 1937.
(Biblioteca Nacional)

En resum, allò que verdaderament sí queda clar és que l'antiga casa dels Jesuïtes a Alaquàs coneguda com "La Puríssima" va ser una de les protagonistes de la Guerra Civil Espanyola, canviant la seua fisonomia i utilitat segons va ser menester. Aquest article permet aportar llum en aquest sentit però, al mateix temps, deixar una porta ben oberta per a futurs i molt interessants estudis.

Cóm va ser la vida diària al campament de presoneres d'Alaquàs? Quins eren el seus horaris? Com tenien lloc les comunicacions? Era molta la disciplina? I la convivència... fou bona entre les recluses? I amb el personal de la presó? Va establir-se un sistema complet de treball? La higiene i la salut estaven contemplades i hi havia diners destinats a aquestes funcions? Com va equipar-se el conjunt?...

REFERÈNCIES A ARXIUS I SIGLES IDENTIFICATIVES:

A.H.N.: Arxiu Històric Nacional.

A.G.R.M.: Archivo General de la Región de Murcia.

C.D.M.H.: Centro Documental de la Memòria Històrica

B.N.E.: Biblioteca Nacional de España.

A.G.C.E.: Archivo General de la Guerra Civil Española.